

ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΠΕ ΠΟΥ ΥΛΟΠΟΙΗΘΗΚΑΝ ΣΤΗ Δ' ΑΘΗΝΑΣ ΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ 2013-2014

Σπανουδάκη Αλεξία¹, Αθανασακοπούλου Αγγελική², Αθανασακοπούλου
Σοφία³

1. Νηπιαγωγός-Απόφοιτη ΠΜΣ «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση», Πανεπιστήμιο Αιγαίου alexiaspan@hotmail.com
2. Φιλολόγος-Απόφοιτη ΠΜΣ «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση», Πανεπιστήμιο Αιγαίου
3. agelikiath2009@hotmail.com
4. Φιλολόγος
5. sophieath@hotmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα μελέτη περιγράφεται ένα μοντέλο αξιολόγησης των ΣΠΠΕ Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης κατά το σχολικό έτος 2013-2014, αναφορικά με τις θεματικές, οι οποίες προέκυψαν μέσα από μια ενδελεχή επισκόπηση της ελληνικής και ξένης σχετικής βιβλιογραφίας. Σε πρώτη φάση επιχειρήθηκε η αντιστοίχιση των θεματικών κέντρων των προγραμμάτων με τις δύο μορφές περιβάλλοντος: φυσικού και ανθρωπογενούς. Έπειτα, κατηγοριοποιήθηκαν τα προγράμματα με κριτήριο το διαφορετικό γνωστικό αντικείμενο, που συνδέεται με τους περιβαλλοντικούς προβληματισμούς του καθενός από αυτά.

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Σχολικά Προγράμματα

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Σχολικά Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, Ανάλυση Περιεχομένου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σύμφωνα με το Ν.1892/90 και τις αντίστοιχες Εγκυκλίους, η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση αποτελεί τμήμα των προγραμμάτων των σχολείων τόσο της Πρωτοβάθμιας όσο και της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Σκοπός της είναι η συνειδητοποίηση των μαθητών της σχέσης του ανθρώπου με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον, η ευαισθητοποίηση για τα προβλήματα που συνδέονται με αυτό, καθώς και η δραστηριοποίηση μέσω ειδικών προγραμμάτων, ώστε να συμβάλλουν στην προσπάθεια αντιμετώπισής τους. Μέσα από αυτή την εκπαιδευτική διαδικασία οδηγούνται στην διασαφήνιση εννοιών, την αναγνώριση αξιών, την ανάπτυξη δεξιοτήτων και στάσεων, απαραίτητων για την ενεργοποίηση αυτή.

Ο όρος περιβάλλον περιλαμβάνει το σύνολο των συνθηκών στις οποίες ζει και αναπτύσσεται ένας οργανισμός, το σύνολο των όντων της δημιουργίας, όπως και τους κανόνες και νόμους που διέπουν την ίδια τη ζωή (Τσαμπούκου-Σκαναβή, 2004). Ο άνθρωπος ανήκει και εξαρτάται από αυτό και επεμβαίνει δραστικά στην διαμόρφωσή του. Η ανθρώπινη ζωή χωρίς το περιβάλλον, δεν έχει πιθανότητα συνέχειας, διότι η ποιότητα της ανθρώπινης ζωής καθορίζεται από την ποιότητά του (Τσαμπούκου-Σκαναβή, 2004).

Ο ορισμός των de Roose και van Parijs για το περιβάλλον είναι γενικά αποδεκτός. «Περιβάλλον είναι το σύνολο όλων των εξωτερικών συνθηκών που περιβάλλουν ένα σύστημα, έναν οργανισμό, μια κοινότητα ή ένα αντικείμενο».

Διακρίνεται σε φυσικό και ανθρωπογενές. Στο πρώτο ανήκουν τα φυσικά οικοσυστήματα και στο δεύτερο αυτά που έχει δημιουργήσει ο άνθρωπος στο παρελθόν ή στο παρόν (Sagte, 1987).

Η ουσιαστική είσοδος της Π.Ε στο Ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα γίνεται το 1990 με το νόμο 1892/31-7-90 (ΦΕΚ 101, τ. Α') ο οποίος ορίζει ότι η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση αποτελεί τμήμα των προγραμμάτων των σχολείων της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (Σκαναβή, Πετρενίτη & Γιαννοπούλου). Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση υπήρξε το πρώτο στην Ελλάδα Καινοτόμο Διεπιστημονικό Πρόγραμμα που βασίστηκε στις διεθνείς προτάσεις της U.N.E.S.C.O. Καθώς χαρακτηρίζεται, ως επί το πλείστον, από εκπαιδευτικές καινοτομίες στην παιδαγωγική πρακτική, ανταποκρίνεται ουσιαστικά στην ανάγκη για ανανέωση της εκπαίδευσης και του σχολείου (Gough, 1997) έχοντας διττό ρόλο, περιβαλλοντικό-κοινωνικό και εκπαιδευτικό-παιδαγωγικό και στοχεύοντας ταυτόχρονα στην κατεύθυνση των κοινωνικών και των εκπαιδευτικών αλλαγών (C.I.D.R.E.E., 1999).

Κάθε σχολικό πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση αποτελεί μια ολοκληρωμένη εκπαιδευτική διαδικασία η οποία έχει συγκεκριμένο θέμα και την ενεργό συμμετοχή όλων των μελών της περιβαλλοντικής ομάδας, εξελίσσεται σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά, τους στόχους, το περιεχόμενο, τις μεθόδους και τις τεχνικές της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κούσουλας, 2008).

Με την εφαρμογή προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης επιδιώκεται η απόκτηση γνώσεων που αφορούν στο περιβάλλον, η καλλιέργεια θετικών στάσεων και συμπεριφορών των εκπαιδευομένων για την προστασία και αειφόρο ανάπτυξη του περιβάλλοντος, καθώς και η βελτίωση της ποιότητας ζωής (Σπυροπούλου, Δεληγιάννη, κ.ά.).

Τα προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης που πραγματοποιούνται στην Ελλάδα διέπονται από τις παρακάτω βασικές αρχές και χαρακτηριστικά της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης:

- Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση απαντά στο κοινωνικό αίτημα για την αντιμετώπιση της οικολογικής κρίσης και είναι προσανατολισμένη στη διερεύνηση και στην προσπάθεια επίλυσης των περιβαλλοντικών προβλημάτων.

- Στηρίζεται σ' ένα διεπιστημονικό και διαθεματικό σύστημα γνώσεων και προτείνει ανάλογα με τη βαθμίδα εκπαίδευσης, το διεπιστημονικό, διαθεματικό και πολυεπιστημονικό μοντέλο ένταξής της στο εκπαιδευτικό μας σύστημα.

- Έχει τη δυνατότητα, ως προς τον συναισθηματικό τομέα, να διαμορφώνει στα άτομα και στις κοινωνικές ομάδες νέες στάσεις, νέες αξίες και τις αναγκαίες δεσμεύσεις για την οικοδόμηση μιας βιώσιμης κοινωνίας.

- Συμβάλλει στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων, οι οποίες επαυξάνουν τις δυνατότητες όλων των εμπλεκομένων στην καλύτερη κατανόηση και αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων.

- Δημιουργεί και διαμορφώνει συνθήκες αμφίδρομης επικοινωνίας του σχολείου με την τοπική και την ευρύτερη κοινότητα.

- Δίνει την δυνατότητα στους εκπαιδευτικούς να προσφέρουν στους μαθητές τους, νέες ενδιαφέρουσες μεθοδολογικές προσεγγίσεις και τεχνικές, που οδηγούν στην αυτενέργεια και τη βιωματική μάθηση.

- Είναι διαρκής και δια βίου εκπαίδευση πάντοτε προσανατολισμένη στο μέλλον (Εκπαίδευση για την Αειφορία) (Κούσουλας, 2008).

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η ανάλυση των προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της Διεύθυνσης Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Δ' Αθήνας κατά το σχολικό έτος 2013-2014. Συγκεκριμένα, επιδιώκεται η ανάδειξη των επιλογών των μαθητών που διαμένουν σε αστικές γειτονιές της πρωτεύουσας, σε

σχέση με τους σύγχρονους περιβαλλοντικούς προβληματισμούς. Από την εξέταση των τίτλων αυτών των προγραμμάτων αντλούνται σημαντικά συμπεράσματα τόσο για την αντιστοίχιση των θεματικών κέντρων των προγραμμάτων με τις μορφές του περιβάλλοντος, δηλαδή του φυσικού και του ανθρωπογενούς όσο και για τη σύνδεσή τους με διακριτά γνωστικά αντικείμενα.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Τα στοιχεία της έρευνας συγκεντρώθηκαν από τη Διεύθυνση της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Δ' Αθήνας. Συγκεκριμένα, κατατέθηκε αίτηση στον υπεύθυνο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της Δ' Αθήνας για τη χορήγηση των τίτλων των προγραμμάτων της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης που υλοποιήθηκαν κατά το σχολικό έτος 2013-2014. Στη συνέχεια παραδόθηκαν μόνο οι τίτλοι στους αιτούντες, τόσο σε ηλεκτρονική όσο και σε έντυπη μορφή. Δεν ήταν δυνατόν να δοθούν περισσότερα στοιχεία, όπως ενημέρωσε το αρμόδιο Υπουργείο, αφού τίθεται θέμα προστασίας ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων. Με βάση τους τίτλους προχωρήσαμε στην κατηγοριοποίηση των προγραμμάτων. Σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο, το περιβάλλον διακρίνεται σε φυσικό και ανθρωπογενές. Έτσι, έγινε και η διάκριση των προγραμμάτων. Προστέθηκαν δύο ακόμα κατηγορίες. Η μία προέκυψε λόγω της ύπαρξης προγραμμάτων που ο τίτλος του θέματός τους συνδύαζε την έννοια του φυσικού και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος. Η άλλη κατηγορία αφορά εκείνους τους τίτλους που δεν μπορούν να δώσουν μια ξεκάθαρη εικόνα, ώστε να ενταχθούν σε μία από τις προαναφερθείσες κατηγορίες. Στη συνέχεια επιχειρήθηκε μια ακόμα κατηγοριοποίηση με κριτήριο το γνωστικό αντικείμενο που συνδυάζει η εξέταση του περιβάλλοντος. Έτσι, αναδείχθηκαν τα παρακάτω γνωστικά αντικείμενα: φυσικές επιστήμες, ιστορία-αρχαιολογία, τέχνη και κοινωνική και πολιτική αγωγή.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Πραγματοποιήθηκε ανάλυση του περιεχομένου της λίστας προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της Δ' Αθήνας κατά το σχολικό έτος 2013-14, με κριτήριο το θέμα των προαναφερθέντων προγραμμάτων. Από τα 110 προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, τα 50 αναφέρονται στο ανθρωπογενές περιβάλλον (Τα κάστρα Κορώνης-Παλαιόκαστρο και Νιόκαστρο-Πύλου-Μεθώνης, Η εξέλιξη της ναυτιλίας στην Ελλάδα στο πέρασμα των χρόνων, Επαναχρησιμοποιούμενα κτίρια και κτίρια ιστορικής μνήμης και η συμβολή τους στη βιώσιμη ανάπτυξη της Καλλιθέας), τα 43 αναφέρονται στο φυσικό περιβάλλον (Τι κρύβουν οι θάλασσές μας, Προστατεύοντας το νερό ενισχύουμε το δρόμο της ζωής), τα 7 αναφέρονται τόσο στο φυσικό όσο και στο ανθρωπογενές περιβάλλον (Ο τόπος και η ιστορία του, Η διαχρονικότητα του ελληνικού τοπίου: διαδρομές στη φύση και την ιστορία) και 10 προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης δεν μπορούν να ενταχθούν σε καμία από τις προαναφερθείσες κατηγορίες, γιατί ο τίτλος τους δεν αρκεί για να εξαχθεί ένα ασφαλές συμπέρασμα για τον θεματικό τους πυρήνα (Αγαπώ την Πατρίδα μου γιατί αγαπώ τις Πατρίδες, Η Νάξος διαμέσου των αιώνων).

Τα 110 προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης που υλοποιήθηκαν στη Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Δ' Αθήνας κατά το σχολικό έτος 2013-2014 κατηγοριοποιούνται με κριτήριο το θέμα τους ως εξής:

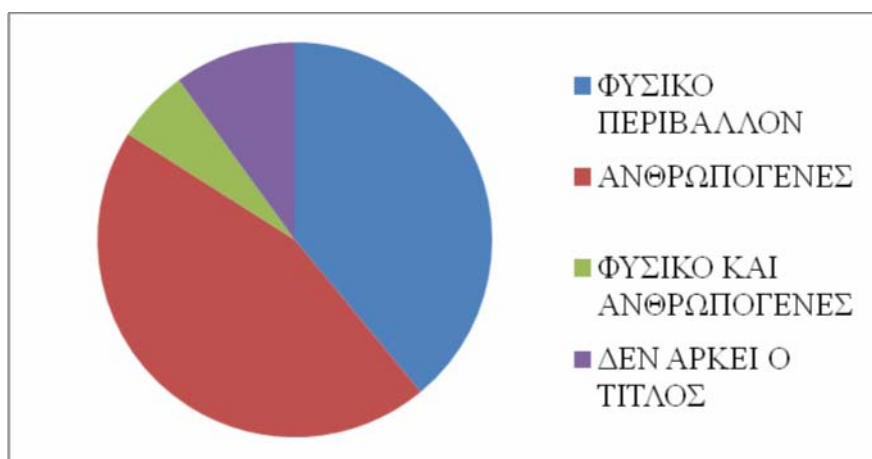
ΘΕΜΑ Π.Π.Ε.	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ
ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	43
ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΝΕΣ	50
ΦΥΣΙΚΟ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΝΕΣ	7
ΔΕΝ ΑΡΚΕΙ Ο ΤΙΤΛΟΣ	10
ΣΥΝΟΛΟ	110

Σχήμα 1: Κατηγοριοποίηση προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης που υλοποιήθηκαν στη Δ/ση Β'θμιας Εκπαίδευσης Δ' Αθήνας κατά το σχολικό έτος 2013-2014.

Από τα παραπάνω αριθμητικά δεδομένα προκύπτουν τα παρακάτω ποσοστά εμφάνισης της κάθε μορφής περιβάλλοντος στα εξεταζόμενα περιβαλλοντικά προγράμματα της Δ' Αθήνας.

ΘΕΜΑ Π.Π.Ε.	ΣΧΕΤΙΚΗ ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ (%)
ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	39
ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΝΕΣ	45
ΦΥΣΙΚΟ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΝΕΣ	6
ΔΕΝ ΑΡΚΕΙ Ο ΤΙΤΛΟΣ	10
ΣΥΝΟΛΟ	100

Σχήμα 2: Ποσοστό εμφάνισης της κάθε μορφής περιβάλλοντος στα εξεταζόμενα περιβαλλοντικά προγράμματα.

Σχήμα 3: Γράφημα παρουσίασης των μορφών περιβάλλοντος που αναλύονται στα ΠΠΕ

Από τα 110 προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, τα 61 έχουν τίτλους που παραπέμπουν σε φυσικές επιστήμες (Υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος. Εξοικονόμηση ενέργειας και διαχείριση απορριμμάτων, Βότανα-Φαρμακευτικά φυτά. Το θαύμα της φύσης 1), τα 16 έχουν τίτλους που συνδέονται με τα αντικείμενα της ιστορίας ή της αρχαιολογίας (Κάστρο: ο τόπος το ορίζει, ο άνθρωπος το χτίζει-Το Χελμούτσι, Συνομιλώ με τις οδούς της γειτονιάς μου), τα 3 έχουν τίτλους που αναφέρουν την τέχνη (Το φυσικό περιβάλλον της Ελλάδας μέσα από δραστηριότητες τέχνης, Φωτογραφίζοντας τη μαγεία και την υποβάθμιση του ελληνικού φυσικού περιβάλλοντος), τα 11 έχουν τίτλους που συνδέονται με το αντικείμενο της κοινωνικής και πολιτικής αγωγής (Ποια η σχέση του ενεργού πολίτη με την ενέργεια; Ποιος ο ρόλος του ενεργού πολίτη για μια πόλη και ένα πλανήτη χωρίς σκουπίδια;) και 9 έχουν τίτλους που συνδυάζουν φυσικές επιστήμες και ιστορία ή αρχαιολογία.

Τα 100 προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης (τα άλλα 10 δεν εξετάζονται, γιατί ο τίτλος τους δεν είναι αρκετός για να τα επεξεργαστούμε περισσότερο) διακρίνονται στις παρακάτω κατηγορίες με κριτήριο το γνωστικό αντικείμενο με το οποίο συνδυάζουν την έννοια του περιβάλλοντος.

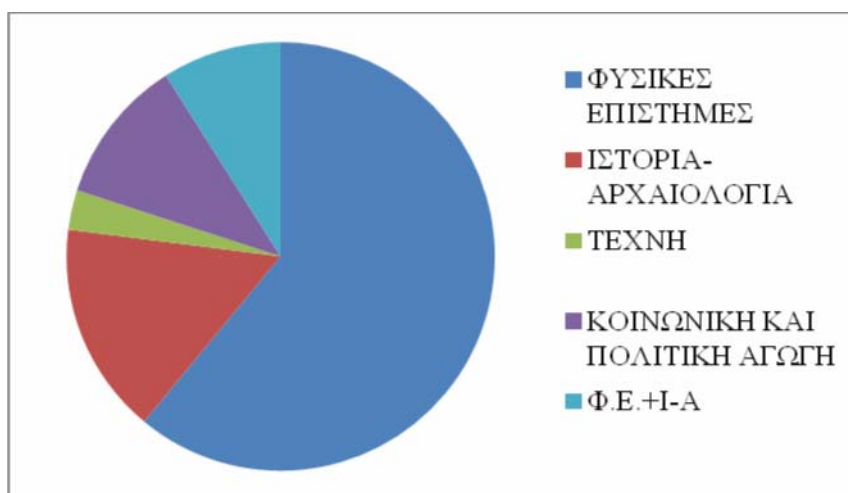
ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ
ΦΥΣΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ	61
ΙΣΤΟΡΙΑ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ	16
ΤΕΧΝΗ	3
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ	11
ΦΥΣΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ+ΙΣΤΟΡΙΑ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ	9

Σχήμα 4: Γνωστικά αντικείμενα των εξεταζόμενων ΠΠΕ

Από τα παραπάνω αριθμητικά δεδομένα προκύπτουν τα παρακάτω ποσοστά συμμετοχής των διακριτών γνωστικών αντικειμένων στα εξεταζόμενα προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης.

ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ	ΣΧΕΤΙΚΗ ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ (%)
ΦΥΣΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ	61
ΙΣΤΟΡΙΑ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ	16
ΤΕΧΝΗ	3
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ	11
ΦΥΣΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ+ΙΣΤΟΡΙΑ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ	9
ΣΥΝΟΛΟ	100

Σχήμα 5: Ποσοστιαία συμμετοχή των γνωστικών αντικειμένων στα εξεταζόμενα ΠΠΕ

Σχήμα 6: Γράφημα με την παρουσίαση γνωστικών αντικειμένων των εξεταζόμενων ΠΠΕ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μελετώντας τα Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της Δ' Αθήνας που υλοποιήθηκαν κατά το σχολικό έτος 2013-14, αναδεικνύεται το ενδιαφέρον των μαθητών για το ανθρωπογενές περιβάλλον. Είναι σαφές ότι έχουν αντιληφθεί ότι το περιβάλλον δεν περιορίζεται μόνο στα φυσικά οικοσυστήματα, αλλά επεκτείνεται και στα συστήματα που έχει δημιουργήσει ο ίδιος ο άνθρωπος. Τα τελευταία μάλιστα αντιστοιχούν σε μεγαλύτερο αριθμό προγραμμάτων. Απαρατήρητα δεν περνούν και

τα 7 που συνδυάζουν φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον. Συγκεκριμένα, στο επίπεδο του φυσικού περιβάλλοντος οι μαθητές εξετάζουν τα φυτά, τα βότανα, το νερό (λίμνη, θάλασσα, ρέμα), την ελιά (συνυφασμένη με την ελληνική φύση), το δάσος, τα απορρίμματα, τις περιοχές εξαιρετικού φυσικού κάλλους, και την ανάδειξη του φυσικού περιβάλλοντος στον σχολικό χώρο. Στο επίπεδο του ανθρωπογενούς, οι καστροπολιτείες, η συμβολή φυσικών προϊόντων στην ανάπτυξη κοινωνικών, οικονομικών και πολιτιστικών δομών και η ενεργός πολιτότητα έλκουν το ενδιαφέρον των μαθητών.

Ακόμα, από την ανάλυση των τίτλων προκύπτει το συμπέρασμα ότι η πλειοψηφία των θεμάτων που τίγονται προσεγγίζονται με τις γνώσεις των φυσικών επιστημών. Ακολουθεί το πεδίο της ιστορίας-αρχαιολογίας, καθώς εξετάζονται διαχρονικής αξίας ανθρώπινα συστήματα του παρελθόντος, τα οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με το φυσικό περιβάλλον που τα γέννησε. Παράλληλα, το γνωστικό αντικείμενο της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής βοηθά τα παιδιά να μελετήσουν θέματα που αφορούν το περιβάλλον. Επιβεβαιώνεται για άλλη μια φορά η αλήθεια ότι τα προβλήματα του περιβάλλοντος είναι κατά βάση πολιτισμικά και κοινωνικά ζητήματα. Τέλος, η τέχνη φαίνεται να στρατεύεται για να αναδείξει και εκείνη με τα δικά της μέσα τους σύγχρονους περιβαλλοντικούς προβληματισμούς.

Από τα προαναφερθέντα γίνεται σαφές ότι η υλοποίηση προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης αποβλέπει στη στερέωση μιας επικοινωνίας του μαθητή ενός σχολείου και της τοπικής και παγκόσμιας γειτονιάς του, στην ύπαρξη ενός διεπιστημονικού και διαθεματικού μοντέλου στο εκπαιδευτικό σύστημα και στην καλλιέργεια αξιών, στάσεων και αντιλήψεων που αντιστοιχούν σε έναν ενεργό και υπεύθυνο πολίτη που σέβεται το παρελθόν, δρα λελογισμένα στο παρόν και υπόσχεται στις επόμενες γενιές ένα ελπιδοφόρο μέλλον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανδρεαδάκης, Ν., & Βάμβουκας, Μ. (2005). *Οδηγός για την εκπόνηση και τη σύνταξη γραπτής ερευνητικής εργασίας Σεμιναριακής, πτυχιακής, διπλωματικής*. Αθήνα: Ατραπός.
- Βάμβουκας, Μ. (2000). *Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία*. (Στ' Έκδοση). Αθήνα: Γρηγόρη.
- C.I.D.R.E.E. (1999). *Across the great Divides: Διεπιστημονική διδασκαλία και μάθηση στο σχολείο της δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Εργασία μελέτης του Συνδέσμου των Παιδαγωγικών Ινστιτούτων της Ευρώπης* (Μετάφρ. Ν. Ηλιάδης & Α. Γαλανοπούλου). Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Cohen, L., Manion, L., & Morisson, K. (2007). *Μεθοδολογία της εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Δημητρίου, Α. (2009). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: περιβάλλον, αειφορία. Θεωρητικές και παιδαγωγικές προσεγγίσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Gough, A. (1997). *Education and Environment: Policy, Trends and the problems of Marginalisation*. *Australian Education Review*, 39, 23-35.
- Huckle, J. (2013). *Eco-schooling and sustainability citizenship: exploring issues raised by corporate sponsorship*. Available on <http://john.huckle.org.uk/download/2966/Eco-schooling%20and%20sustainability%20citizenship.pdf>.
- Κούσουλας, Γ. (2008). *Προσέγγιση στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο
http://ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm?fuseaction=home.showFile&rep=file&fil=EnviFriendly_KousoulasEnvEduApr.pdf.

- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (χ.χ.). *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών: Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο http://www.pi-schools.gr/download/programs/depps/31depps_Peribalontikis.pdf.
- Σκαναβή, Κ., Πετρενίτη, Β., & Γιαννακοπούλου, Κ. (2005, 3-6 Φεβρουαρίου). Αφοσίωση Εκπαιδευτικών στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Εισήγηση που παρουσιάστηκε στην 5η Διεθνή Έκθεση και Συνέδριο 'Τεχνολογία Περιβάλλοντος HELECO '05'. Αθήνα.
- Σκούλλος, Μ. (2012, 13 Νοεμβρίου). Το Ανθρωπογενές Περιβάλλον στην Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη (ΕΕΑ). Εισήγηση που παρουσιάστηκε στην Ημερίδα 'Ανθρωπογενές Περιβάλλον & Αειφόρος Διαχείριση'. Αθήνα.
- Σπυροπούλου, Δ., Αναστασάκη, Α., Δεληγιάννη, Δ., Κούτρα, Χ., & Μπούρας, Σ. (χ.χ.) *Καινοτόμα Προγράμματα στην Εκπαίδευση*. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο http://www.pi-schools.gr/download/programs/erevnes/ax_poiot_xar_prot_def_t_ekp/poiot_ekp_erevn/s_197_240.pdf.
- Sarre, P. (1987). *Η Κατανόηση του Περιβάλλοντος. Στο Άνθρωπος και περιβάλλον* (Μετάφρ. Χ. Ευθυμιάτου), τ.1., Αθήνα: Κουτσούμπος, 15-92.
- Sterling, S. (2001). *Sustainable education-putting relationship back into education*. Available on http://ecomunities.tafensw.edu.au/pluginfile.php/12139/mod_page/content/145/Stephen%20Stirling%20article.pdf.
- Τσαμπούκου-Σκαναβή, Κ. (2004). *Περιβάλλον και κοινωνία: Μια σχέση σε αδιάκοπη εξέλιξη*. Αθήνα: Καλειδοσκόπιο.
- UNESCO (1980). *Environmental Education in the Light of the Tbilisi Conference*. Paris: Author.
- UNESCO (1992). *United Nations Conference Environment and Development: Agenda 21*. Switzerland: Author.
- UNESCO (1996). *Learning for a sustainable environment: An Agenda for Teacher Education in Asia and the Pacific*. Available on <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001056/105607e.pdf>.
- UNESCO (2005). *UN Decade of Education for Sustainable Development*. Available on <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001416/141629e.pdf>.
- Φλογαίτη, Ε. (2011). *Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.